

บทที่ ๔

การสอนวิชาประชากรศึกษา

(Population Education)

ทำไมจึงต้องมีการศึกษาวิชาประชากรศึกษา

ในปัจจุบันจะพบว่าประเทศต่าง ๆ ในโลกล้วนประสบปัญหาทางด้าน เช่น ปัญหาขาดแคลนทรัพยากร อาหารไม่เพียงพอ สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ ความยากจน และอื่น ๆ มากมาย สาเหตุของปัญหาดังกล่าวเกิดจากมีประชากรมากเกินไป และนับวันจะเพิ่มมากขึ้นทุกที โดยเฉพาะในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนา เช่น ประเทศกำลังพัฒนาในภูมิภาคเอเชียมีประชากรเพิ่มจาก ๑,๓๐๘.๘ ล้านคน ในปี ค.ศ. ๑๙๕๐ (พ.ศ. ๒๔๙๓) มาเป็น ๑,๙๗๕.๒ ล้านคน ในปี ค.ศ. ๑๙๗๐^๑ (พ.ศ. ๒๕๑๓) ช่วงเวลา ๒๐ ปี มีประชากรเพิ่มขึ้น ๖๖๖.๔ ล้านคน การเพิ่มขึ้นของประชากรย่อมทำให้ปริมาณความต้องการอาหาร ที่อยู่อาศัย ความต้องการสินค้าและบริการในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสุขภาพอนามัย การศึกษา สาธารณูปโภค และอื่น ๆ เพิ่มขึ้นตามไปด้วย ในขณะที่ทรัพยากรมีจำนวนจำกัด หากปล่อยให้คงสภาพเป็นเช่นนี้ต่อไปแล้วหันมาเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตทรัพยากรด้วยการใช้เทคโนโลยีต่าง ๆ เข้าช่วยในระยะแรกอาจได้ผล แต่ในระยะหนึ่งจะถึงขีดสุดที่ไม่สามารถจะเพิ่มผลผลิตได้อีกต่อไป ความขาดแคลนและความอดอยากยากแค้นจะมาถึง และจะทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น ๆ จึงเกิดความจำเป็นที่จะต้องหันมาศึกษาเกี่ยวกับการเพิ่มของประชากร เพื่อหาทางลดอัตราการเพิ่มของประชากรให้ช้าลง ให้มีจำนวนประชากรเพียงพอหรือสมดุลกับทรัพยากรที่มีอยู่และสามารถหามาได้ อันจะช่วยให้คนในสังคมทุกคนสามารถมีคุณภาพชีวิตที่ดี^๒ ได้

^๑ โครงการประชากรศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล หนังสืออุเทศประชากรศึกษา

เรื่อง ข้อมูลประชากรของ เอเชีย (กรุงเทพฯ: มงคลการพิมพ์, ๒๕๑๙) หน้า ๑๔๑.

^๒ คุณภาพชีวิตที่ดี หมายถึง บุคคลมีหนทางที่จะมีอาชีพและรายได้เหมาะสมในการดำรงชีวิต มีอาหารสมบูรณ์ไม่อดอยาก มีที่อยู่ถูกสุขลักษณะ มีการศึกษาที่เหมาะสมแก่สภาพ มีสุขภาพอนามัยสมบูรณ์ ตลอดจนมีสิ่งแวดล้อมที่ดี เป็นต้น.

อย่างไรก็ตาม การเพิ่มประชากรจะรวดเร็วหรือช้า ขึ้นอยู่กับประชาชน เป็นสำคัญ ถ้าประชาชนทุกคนมีความรู้ความเข้าใจถึงสาเหตุและผลที่เกิดจากการเพิ่มของประชากรอย่างรวดเร็ว จนเกิดความรู้สึกรับผิดชอบต่อสังคม และเกิดความสำนึกในปัญหาประชากรที่กำลังเกิดขึ้น และจะทวีความรุนแรงต่อไปในอนาคตจนสามารถตัดสินใจปฏิบัติตนอย่างถูกต้องและมีเหตุผล ก็จะสามารถควบคุมอัตราการเพิ่มของประชากรได้อย่างเหมาะสมกับความต้องการของสังคม วิธีที่จะให้ประชาชนมีความรู้ความเข้าใจ และเกิดเจตนาตัดสินใจปฏิบัติได้ก็คือ การให้การศึกษาแก่ประชาชนทั่วไป

สำหรับนักเรียนในระดับชั้นประถมศึกษาและชั้นมัธยมศึกษา ซึ่งจะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ต่อไปในอนาคต ก็ควรที่จะได้รู้ว่าภาวะประชากรในประเทศของตน ประเทศเพื่อนบ้าน และประเทศอื่น ๆ เป็นอย่างไร การมีครอบครัวใหญ่ก่อให้เกิดผลเสียในแง่เศรษฐกิจและสังคมอย่างไร เพื่อว่าเมื่อพ้นวัยเรียนไปแล้วจะได้ นำความรู้ดังกล่าวไปเป็นแนวทางปฏิบัติตนให้มี ความรับผิดชอบต่อสังคมในฐานะเป็นผู้มีส่วนร่วมในการผลิตและการบริโภคร่วมกัน

ความหมายของคำว่าประชากรศึกษา

จากรายงานการประชุมปฏิบัติการของภูมิภาคเอเชีย ขององค์การสหประชาชาติ เรื่อง Population and Family Education ในปี ค.ศ. ๑๙๗๐ ได้ให้ความหมาย "ประชากรศึกษา" ว่า

"Population education is an educational programme which provides for a study of the population situation in the family, community, nation and world, with the purpose of developing in the students rational and responsible attitudes and behaviour toward that situation".^๑

^๑ Unesco Regional Office for Education in Asia, Population and Family Education: Report of an Asian Regional Workshop (Bangkok: UNESCO, 1971).

ประชากรศึกษา คือ โครงการการศึกษาที่จัดขึ้นเกี่ยวกับภาวะประชากร และผลของการเปลี่ยนแปลงภาวะประชากรที่มีต่อครอบครัว ชุมชน ประเทศ และโลก โดยมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ผู้เรียนเป็นคนมีเหตุผล เกิดทัศนคติในด้านความรู้สึกรับผิดชอบ และปฏิบัติตนให้เหมาะสม

สายหยุด จำปาทอง ให้คำจำกัดความของคำว่าประชากรศึกษา ในลักษณะใกล้เคียงกัน ดังนี้

"ประชากรศึกษา คือ ขบวนการทางการศึกษาที่มุ่งหวังจะช่วยให้บุคคลได้เรียนรู้เกี่ยวกับประชากร และผลสืบเนื่องของการเปลี่ยนแปลงภาวะประชากร รวมทั้งปัญหาที่เกี่ยวข้องที่มีผลต่อบุคคล ครอบครัว ชุมชน ประเทศ และโลก จุดมุ่งหมายเพื่อจะสร้างความตระหนัก เพิ่มพูนความรู้ และ เสริมสร้างทัศนคติ และการปฏิบัติที่รับผิดชอบ เพื่อปรับปรุงคุณภาพชีวิตของประชาชน ทั้งในปัจจุบันและอนาคต"^๒

จากโครงร่างเนื้อหาประชากรศึกษา ของคณะกรรมการบริหารงานประชากรศึกษา ใน พ.ศ. ๒๕๑๖ ได้ให้คำจำกัดความว่า

"ประชากรศึกษาเป็นการจัดการศึกษา ซึ่งมุ่งส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับประชากร และผลสืบเนื่องซึ่งมีอิทธิพลต่อบุคคล ครอบครัว ชุมชน ประเทศ และโลก ทั้งนี้โดยมีเจตนารมณ์ที่จะกระตุ้นให้ผู้เรียนเกิดความตื่นตัวต่อปัญหาประชากร การให้ความรู้เกี่ยวกับประชากร ตลอดจนช่วยพัฒนาผู้เรียนให้มีทัศนคติ และพฤติกรรมอันจะช่วยผ่อนคลายนโยบายประชากร ดังกล่าวแล้วข้างต้น"^๓

จากความหมายดังกล่าวสรุปได้ว่า ประชากรศึกษา หมายถึง การให้การศึกษาแก่บุคคลทุก ๆ คน เพื่อให้เข้าใจเกี่ยวกับภาวะประชากร* และผลจากการเปลี่ยนแปลงภาวะประชากร

^๒ โครงการประชากรศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล หนังสืออุเทศประชากรศึกษา "แนวคิดทางประชากรศึกษา" หน้า ๑๖.

^๓ รายงานการประชุมอบรมวิทยากรในระดับมหาวิทยาลัย โครงร่างเนื้อหาประชากรศึกษา หน้า ๔๔ (เอกสารโรเนียว).

* ภาวะประชากร หมายถึง สภาพของประชากรอันเป็นผลจากการเกิด การตาย และการย้ายถิ่นของคนในท้องถิ่นต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในเวลาหนึ่ง หรือที่เปลี่ยนไปในชั่วเวลาหนึ่ง ๆ.

ที่มีต่อบุคคล สังคม ประเทศ และโลก ทั้งนี้เพื่อช่วยให้แต่ละบุคคลสามารถตัดสินใจอย่างมีเหตุผลเกี่ยวกับขนาดครอบครัว และปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประชากรได้ด้วยตนเอง

ประชากรศึกษา (Population Education) เป็นวิชาที่นำเนื้อหาสาระมาจากสาขาวิชาต่าง ๆ หลายวิชา เช่น ประชากรศาสตร์ สารศึกษาทางประชากร นิเวศวิทยา เศรษฐศาสตร์ สังคมวิทยา จิตวิทยา สุขศึกษา เป็นต้น วิชาดังกล่าวมีความหมายและความแตกต่างกันดังนี้

ประชากรศาสตร์ (Demography) เป็นวิชาที่ศึกษาเกี่ยวกับขนาด หรือจำนวนประชากร การแจกแจงจำนวนประชากรไปตามพื้นที่ต่าง ๆ องค์ประกอบของประชากร ตลอดจนการศึกษาเรื่องอื่น ๆ ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ขึ้น นักประชากรศาสตร์ (demographer) สนใจเกี่ยวกับการวัดการเปลี่ยนแปลงจำนวนประชากรที่เกิดขึ้น โดยวิธีการทางเทคนิคและวิธีสถิติซับซ้อนต่าง ๆ มักสนใจถามปัญหาโดยใช้คำว่า "ทำไม" เกี่ยวกับแนวโน้มต่าง ๆ ที่เขาค้นพบ

สารศึกษาทางประชากร (Population Studies) เป็นวิชาที่มุ่งสนใจศึกษาสาเหตุ (causes) ที่ก่อให้เกิดภาวะประชากร และผลที่เกิดขึ้น (effects) อันเนื่องมาจากภาวะประชากร ที่นอกเหนือไปจากการศึกษาภาวะประชากรที่เป็นข้อเท็จจริงเบื้องต้น แต่จะสนใจศึกษาในขอบเขตที่กว้างขวางกว่า และรวมไปถึงการพิจารณาเรื่องที่เป็นสาเหตุ และผลสืบเนื่องอันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงในระยะเวลายาวนานมาด้วย

นิเวศวิทยา (Ecology) เป็นการศึกษาอิทธิพลของสิ่งแวดล้อมทั้งสิ่งที่มีชีวิต และไม่มีชีวิต ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การศึกษา และการขยายตัวของประชากร

เศรษฐศาสตร์ (Economics) เป็นการศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์เกี่ยวกับการกินอยู่ การใช้ทรัพยากรที่มีจำกัด เพื่อสนองความต้องการที่ไม่มีขอบเขตจำกัดให้ได้ดีที่สุด

สังคมวิทยา (Sociology) เป็นการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะของกลุ่มคน และความสัมพันธ์ของมนุษย์ในกลุ่มนั้น ๆ บุคคลต้องการกลุ่มเพื่อความอยู่รอดของตน พฤติกรรมจึงถูกหล่อ-

หลอมให้เป็นไปตามบรรทัดฐาน (norms) แบบแผนและลักษณะพฤติกรรมที่กลุ่มกำหนด

จิตวิทยา (Psychology) เป็นวิชาที่ศึกษาถึงพฤติกรรมของสิ่งที่มีชีวิต โดยเฉพาะมนุษย์และสัตว์ที่กระทำตอบการเร้าของสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะช่วยให้มีความรู้ความเข้าใจถึงสาเหตุและลักษณะของพฤติกรรมต่าง ๆ อันจะช่วยให้เข้าใจถึงพัฒนาการทางด้านร่างกายและจิตใจ และสภาพความต้องการตามธรรมชาติ

จุดมุ่งหมายในการเรียนการสอนวิชาประชากรศึกษา

๑. เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ และเกิดความเข้าใจเกี่ยวกับภาวะประชากร ว่าอะไรเป็นสาเหตุที่สำคัญของการเกิด การตาย การย้ายถิ่น และลักษณะดังกล่าวเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างไร
๒. เพื่อให้เข้าใจผลสืบเนื่องจากการเพิ่มประชากร ที่มีการผลิตอาหาร ที่อยู่อาศัย การศึกษา สุขภาพอนามัย และการบริการด้านสาธารณสุขโรค และอื่น ๆ
๓. เพื่อให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่างขนาดครอบครัวกับคุณภาพของชีวิต
๔. เพื่อให้เข้าใจขบวนการของการสืบพันธุ์เพื่อดำรงเผ่าพันธุ์ และเห็นว่ามนุษย์สามารถวางแผนชีวิตครอบครัว กำหนดขนาดครอบครัว และควบคุมการเกิดได้
๕. เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้สึกรับผิดชอบ ต่อภาวะประชากรที่เกิดขึ้นต่อตนเองและสังคม
๖. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถตัดสินใจปฏิบัติอย่างมีเหตุผล เกี่ยวกับจำนวน และช่วงการมีบุตร การย้ายถิ่น และเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับประชากร

เนื้อหาวิชาประชากรศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษา

ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช ๒๕๒๑ ได้สอดแทรกเนื้อหา และความคิดรวบยอดทางประชากรศึกษา เข้าไปในหลักสูตรวิชาสังคมศึกษา เนื้อหาสาระดังกล่าว ได้แก่

๑. ศึกษาเรื่องประชากรของประเทศไทย ในหัวข้อเกี่ยวกับความสำคัญของการศึกษาประชากร ประวัติการเพิ่มของประชากร คุณลักษณะประชากร การเพิ่มประชากรกับการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม และนโยบายประชากรของประเทศไทย

๒. ความหมายของการเจริญพันธุ์ วิธีการคำนวณอัตราเกิดของประชากรอย่างง่าย ๆ อัตราเกิดอย่างหยาบของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ การเจริญพันธุ์ของประเทศในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ และปัญหาประชากรในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

๓. การกระจายของประชากร ความหนาแน่นของประชากร องค์ประกอบประชากร การเปลี่ยนแปลงประชากร และปัญหาประชากร ในประเทศที่กำลังพัฒนาและพัฒนาแล้ว

ความคิดรวบยอดสำคัญ (Key Concepts) ในวิชาประชากรศึกษา

ความคิดรวบยอดหรือโน้ตสำคัญที่ควรนำมาให้นักเรียนศึกษา ได้แก่

๑. ขนาด (จำนวน) ประชากร (Size of Population)

ขนาดประชากร เป็นตัวเลขบอกให้รู้ว่า มีประชากรอยู่มากน้อยเท่าไรในกลุ่มประชากรนั้น ๆ มีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร และมีปัจจัยอะไรบ้างที่ส่งผลสะท้อนให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในขนาดประชากร

๒. ภาวะการเกิด (Natality)

ภาวะการเกิด ได้แก่ การที่ทารกคลอดออกจากครรภ์มารดา (births) ซึ่งแบ่งออกได้เป็น ๒ แบบ คือ

๒.๑ เกิดมีชีวิต (Live-birth) เป็นการคลอดของทารกที่ออกมาจากครรภ์ของมารดา ไม่ว่าจะครบกำหนดหรือไม่ สิ่งที่คลอดออกมานั้นต้องแสดงอาการของความมีชีวิต เช่น หายใจ ร้อง กระตุกกระติก แม้ว่าคลอดออกมาแล้วอยู่รอดหรือเกิดรอดเพียง ๑ วัน ก็ถือว่าเป็นการเกิดมีชีวิต

๒.๒ การเกิดไร้ชีพ (Still-birth) ได้แก่ การคลอดของสตรีที่ตั้งครรภ์ได้ ๔ เดือนไปแล้ว และทารกนั้นตายจะเป็นการตายก่อนคลอดหรือตายในระหว่างคลอดก็ตาม หากทารกนั้นตายในขณะตั้งครรภ์ยังไม่ครบ ๔ เดือนเรียกว่า แท้ง (abortion)

อัตราการเกิด (Crude birth rate หรือ C.B.R.) หาได้จากสูตร

$$\text{อัตราการเกิด (C.B.R.)} = \frac{\text{จำนวนคนเกิดมีชีวิตในรอบปี (B)}}{\text{จำนวนประชากรกลางปี (P)}} \times ๑,๐๐๐$$

จำนวนประชากรกลางปี ถือเอาจำนวนประชากรวันที่ ๑ กรกฎาคม ของ
ปีนั้น

$$\therefore C.B.R. = \frac{B}{P} \times 1,000$$

ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการเกิด ได้แก่

- (๑) อายุการแต่งงาน สตรีที่มีอายุระหว่าง ๑๔ - ๔๔ ปี อยู่ในภาวะเจริญพันธุ์ (Fertility) หมายถึง ความสามารถของสตรีในการมีบุตรที่ได้แสดงออกมาเป็นจำนวนการเกิดหรือจำนวนเกิดมีชีวิต ดังนั้น ถ้าสตรีสมรสเมื่อมีอายุน้อยเท่าใด โอกาสที่จะมีบุตรได้ก็ยาวนานมากเท่านั้น และจำนวนบุตรก็จะมากกว่าผู้ที่แต่งงานเมื่ออายุมาก ในปัจจุบันจึงนิยมยืดอายุที่ควรแต่งงานออกไป ซึ่งเป็นการยืดเวลาของการมีบุตรออกไปด้วย
- (๒) สุขภาพและอนามัย ผู้ที่มีร่างกายสมบูรณ์ มีสุขภาพอนามัยดี สามารถให้กำเนิดบุตรได้มาก และความเจริญก้าวหน้าทางการแพทย์และสาธารณสุขแผนใหม่ก็ช่วยให้อัตราการเกิดมีชีวิตสูงขึ้น
- (๓) ชนชั้นทาง เศรษฐกิจและสังคม ภาวะทางเศรษฐกิจและสังคมมีผลกระทบต่อภาวะการเกิดทั้งในแง่บวกและแง่ลบ คนในชนบทมักมีอัตราการเกิดสูง หัวหน้าครอบครัวไม่ค่อยคำนึงถึงขนาดของครอบครัว การมีอาชีพทางการเกษตรย่อมต้องการใช้แรงงานมาก จึงคิดว่าลูกจะช่วยแรงงานและเพิ่มทุน เศรษฐกิจของครอบครัวให้ดีขึ้น ประกอบกับสามภรรยาของคนในชนบทมีเวลาอยู่ด้วยกันตลอดเวลา จึงเป็นโอกาสให้มีลูกมาก ส่วนคนในเมืองหลวงแนวโน้มนของการมีลูกจะน้อยกว่าในชนบท เพราะผู้ที่มีฐานะทางเศรษฐกิจดี มีการศึกษา ยอมรับแนวความคิดใหม่และความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี เวลาหมกมุ่นอยู่กับภารกิจหน้าที่นอกบ้านจึงมีลูกน้อย สำหรับคนในเมืองที่ยากจนไม่มีที่อยู่อาศัย เป็นของตนเอง หรืออยู่ในที่คับแคบยากลำบาก ภาวะทางเศรษฐกิจรัดตัว ทุกคนต้องช่วยตัวเอง ส่วนใหญ่จะออกไปทำงานนอกบ้าน จึงเป็นอุปสรรคต่อการมีลูกมาก
- (๔) การศึกษา จากการวิจัยพบว่าประเทศที่ด้อยพัฒนาหรือกำลังพัฒนาจะมีอัตราการเกิดสูงกว่าประเทศที่พัฒนาแล้ว ทั้งนี้เพราะประเทศที่พัฒนาแล้วมีการศึกษาโดยทั่วถึง จึงสามารถนำความรู้มาใช้ควบคุมจำนวนประชากรให้พอเหมาะกะกับทรัพยากรที่มีอยู่ วิธีการชลอ

การเกิดหรือคุมกำเนิด ถ้าหากประชาชนไม่มีการศึกษารัฐจะจัดบริการให้อย่างไร ประชาชนก็ไม่สนใจ ดังนั้น ประเทศที่กำลังพัฒนาทั้งหลายจึงหันมาให้ความศึกษาแก่ประชาชน เพื่อให้ทราบถึงปัญหาต่าง ๆ อันเป็นผลจากอัตราการเกิดสูงได้มีความรู้เรื่องชีวิต การเปลี่ยนแปลงของร่างกายและจิตใจจะได้รู้จักช่วยตัวเอง ทำให้ลดปัญหาการเกิดได้

(๕) การเลือกเพศบุตร พ่อแม่ที่ต้องการได้บุตรชายไว้เพื่อเป็นผู้สืบสกุลและบารมี เพื่อเป็นบุญให้พ่อแม่ หรือเพื่อเลี้ยงดูพ่อแม่ในยามแก่เฒ่าตามความเชื่อที่มีมาแต่โบราณ หากยังไม่มีบุตรชายมีแต่บุตรสาว ก็จะพยายามมีลูกอีกจนกว่าจะได้บุตรชายตามต้องการ หรือตามประเพณีเก่าของชาวจีนเชื่อว่าการมีลูกชายมาก ๆ จะทำให้เศรษฐกิจของครอบครัวดี เพราะลูกชายสามารถทำงานได้มากกว่าลูกสาว สามารถทำหน้าที่แทนพ่อ ดูแลและคุ้มครองครอบครัวได้ ก็เป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้อัตราการเกิดสูง

(๖) ความเชื่อทางศาสนา ศาสนาบางศาสนาห้ามการใช้วิธีการควบคุมการเกิด เว้นแต่วิธีธรรมชาติ จึงเป็นผลให้อัตราการเกิดสูงในประเทศที่นับถือศาสนาดังกล่าว ดังตัวอย่างส่งเสริมการมีครอบครัวขนาดใหญ่ บางศาสนาคัดค้านการคุมกำเนิด การฆ่าแท้ง การทำหมัน บางศาสนาถือว่าการตั้งท้องเป็นสิ่งที่น่าสรรเสริญ เชื่อว่าการมีบุตรเป็นหนทางนำไปสู่สวรรค์ แต่ในแง่ของศาสนาพุทธถือว่า การเกิด แก่ เจ็บ ตาย เป็นความทุกข์ทั้งสิ้น การดับทุกข์จึงคือการระงับการเกิด ระงับกิเลสตัณหา เมื่อไม่มีการเกิดก็ไม่ต้องมารับทุกข์เวทนา

(๗) นโยบายของรัฐ ในบางประเทศจะกำหนดอายุสำหรับการแต่งงาน เช่น ห้ามแต่งงานก่อนอายุ ๒๕ ปี หรือจำกัดจำนวนบุตร ถ้าครอบครัวใดมีบุตรเกินสามคน รัฐจะงดให้ความช่วยเหลือในด้านการศึกษาและอื่น ๆ แก่บุตรที่เกินจำนวน

๓. ภาวะมฤตภาพหรือภาวะการตาย (Mortality)

ภาวะมฤตภาพ เป็นการสูญสิ้นอย่างถาวรของสรรพสิ่งในการมีชีวิตที่เกิดขึ้นขณะใดขณะหนึ่งหลังจากการเกิดมีชีพ การตาย เป็นองค์ประกอบสำคัญในการเปลี่ยนแปลงประชากร ถ้ามีการตายมากกว่าการเพิ่มจะน้อย แต่ถ้าการตายมีน้อยกว่าการเพิ่มก็จะมีมาก การตายเกิดจากสาเหตุสำคัญ ๔ อย่าง คือ

- (๑) การตายตามธรรมชาติ เป็นการตายเนื่องจากโรคที่เกิดในวัยชรา
- (๒) การตายด้วยโรคร้ายไข้เจ็บเฉพาะบุคคล เช่น เบาหวาน วัณโรค มะเร็ง ไตอักเสบ ปอดบวม ปวดตามข้อ โรคจิต โรคความดันโลหิต โรคหัวใจ โรคกระเพาะอาหาร ฯลฯ
- (๓) การตายด้วยโรคติดต่อ เช่น อหิวาตกโรค ไข้หวัดใหญ่ ไข้ทรพิษ มาลาเรีย โรคติดเชื้อ ฯลฯ
- (๔) การตายด้วยอุบัติเหตุ จากการขับซิ่งรถ เครื่องบินตก อุบัติเหตุ พลัดตกจากที่สูง ฯลฯ
- (๕) อาชญากรรม ถูกทำร้ายร่างกาย อุบัติเหตุเสกไฟฟ้าไหม้ ถูกวางเพลิง ถูกข่มขืน ถูกปล้น ฯลฯ
- (๖) สงครามและภัยธรรมชาติ การสู้รบทำให้เกิดการสูญเสียประชากรที่มีสุขภาพสมบูรณ์ ร่างกายแข็งแรงไปเป็นจำนวนมาก ส่วนภัยธรรมชาติที่นำไปสู่ภาวะการตาย ได้แก่ น้ำท่วม ฝนแล้ง แผ่นดินไหว ภูเขาไฟระเบิด และวาตภัย เป็นต้น

๔. การย้ายถิ่น (Migration)

การย้ายถิ่น คือ การเปลี่ยนแปลงที่อยู่อาศัย ด้วยการเคลื่อนย้ายจากอาณานิคมหนึ่งไปยังอีกบริเวณหนึ่ง ในระยะทางที่ห่างจากที่อยู่เดิมไม่ต่ำกว่าที่กำหนดไว้ มักใช้เขตการปกครองเป็นเกณฑ์ในการกำหนด และระยะเวลาที่ไปอยู่ไม่น้อยกว่าที่กำหนด เช่น ๑ ปี โดยเข้าไปอยู่อาศัยทำมาหากิน อาจเป็นไปด้วยความสมัครใจหรือด้วยความจำเป็นอย่างอื่นก็ได้ การย้ายถิ่นแบ่งออกเป็น ๓ ประเภท คือ

๔.๑ การเคลื่อนย้ายในท้องถิ่น (Local movement) เป็นการย้ายที่อยู่อาศัยภายในชุมชนนั่นเอง เป็นการเปลี่ยนที่อยู่ภายในระยะทางที่สั้น เช่น ย้ายจากบ้านหลังหนึ่งไปอยู่บ้านอีกหลังหนึ่ง ที่ตั้งอยู่ห่างกันไม่มากนัก

๔.๒ การย้ายถิ่นภายในประเทศ (Internal migration) เป็นการย้ายที่อยู่อาศัยจากชุมชนหนึ่ง ไปยังอีกชุมชนหนึ่งภายในประเทศ ปกติมักถือเอาเขตที่กำหนดทางราชการ

ปกครองเป็นเครื่องแสดงว่ามีการย้ายถิ่นหรือไม่ เช่น ย้ายข้ามตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นต้น ผู้ย้ายถิ่นเข้ามา เรียกว่า in-migration หรือ in-migrant ส่วนผู้ที่ย้ายออกไป เรียกว่า out-migration หรือ out-migrant

๔.๓ การย้ายถิ่นระหว่างประเทศ (International migration) เป็นการย้ายที่อยู่ข้ามอาณาเขตของประเทศหนึ่งไปยังอีกประเทศหนึ่ง เช่น ย้ายจากประเทศไทยไปอยู่สหรัฐอเมริกา ย้ายจากประเทศไทยไปอยู่มาเลเซีย เป็นต้น ผู้ที่ย้ายออกไปอยู่ต่างประเทศเรียกว่า Emigration ส่วนผู้ที่ย้ายเข้ามาในประเทศเรียกว่า Immigration

ปัจจัยที่ทำให้เกิดการย้ายถิ่นมี ๒ อย่าง คือ

(๑) ปัจจัยที่ผลักดันให้ประชากรเคลื่อนย้ายออก (push factors) เนื่องจากอัตราการเกิดในชนบทสูงกว่าอัตราการเกิดในเมือง ประชากรในชนบทจึงเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว ทำให้อัตราส่วนของประชากรต่อเนื้อที่ที่ใช้ในการเกษตรเพิ่มขึ้น ที่ดินถูกแบ่งเป็นแปลงเล็กแปลงน้อย อัตราผลผลิตต่อพื้นที่และต่อจำนวนเกษตรกรต่ำลงมาก ก่อให้เกิดความยากจนและการว่างงาน จึงเป็นแรงผลักดันให้ประชาชนอพยพเข้าไปหางานทำในเมือง ปัจจัยผลักดัน ได้แก่ ความแห้งแล้งของดินฟ้าอากาศ ขาดแคลนที่ดิน ขาดน้ำ ดินเสื่อมคุณภาพ ขาดความรู้ด้านการเกษตร ผลผลิตน้อยรายได้ต่ำ ไม่มีงานทำ ผู้รายชุกชุม เป็นต้น

(๒) ปัจจัยที่ดึงดูดให้ประชากรเคลื่อนย้ายเข้า (pull factors) ได้แก่ สภาพความเป็นอยู่และโอกาสทางเศรษฐกิจดีกว่าถิ่นที่อยู่อาศัยเดิม จึงเป็นเหตุจูงใจให้คนอพยพเคลื่อนย้ายเข้ามา ความสะดวกในการคมนาคมขนส่ง และการติดต่อสื่อสารก็สนับสนุนให้มีการเคลื่อนย้ายเข้ามาเช่นกัน ดังนั้น ปัจจัยดึงดูด ได้แก่ มีงานหรือมีรายได้ที่จะได้รับ เป็นศูนย์กลางการค้า การบริการ การเมือง การศึกษา หรือสถานที่มีอากาศดี เช่น แถบชายทะเล เป็นต้น

ปัจจัยสำคัญที่มีอิทธิพลต่อการย้ายถิ่น ได้แก่

(๑) ความต้องการด้านอาชีพ เนื่องจากในชนบทขาดแคลนที่ดินประกอบการ

เกษตรกรรม คนในวัยหนุ่มสาวจึงอพยพเข้าไปทำงานทำในเมือง หรือบริเวณที่เป็นชุมชน ซึ่งมีช่องทางจะทำมาหากินได้ดีกว่าท้องถิ่นเดิม แรงงานจากชนบทส่วนใหญ่ขาดความรู้และขาดฝีมือ จึงได้งานประเภทกรรมกรและการบริการซึ่งมีรายได้ต่ำ

(๒) ความต้องการด้านการศึกษา ในชนบทเป็นที่ตั้งของสถานศึกษาในระดับต่ำ การศึกษาระดับต่ำ การศึกษาระดับสูงมักอยู่ในเขตเมือง โดยเฉพาะกรุงเทพมหานครเป็นที่รวมของสถาบันการศึกษาชั้นสูงทุกสาขาวิชา ซึ่งเป็นที่เชื่อถือกันว่ามีความรู้ทางวิชาการสูงกว่าที่แหล่งอื่น จึงดึงดูดให้ประชากรย้ายถิ่นจากบริเวณอื่น ๆ เข้ามาแสวงหาวิชาความรู้กันมากมาย

(๓) ความปลอดภัยและความเจริญของสังคม ในเขตชนบทถูกแทรกซึมและถูกรุกรานจากพวกผู้ก่อการร้าย โจรเรียกค่าไถ่ ขโมยและโจรสลัดชุม เกิดความเสียหายแก่ทรัพย์สินและชีวิต ประชากรจึงอพยพหนีภัยดังกล่าวเข้ามาอยู่ในเขตที่มีความปลอดภัย หรือบริเวณชุมชนใดที่มีความเจริญในด้านการค้า สะดวกสบายในการคมนาคมขนส่ง หรือเป็นศูนย์กลางการบริการ ประชากรก็นิยมอพยพมาอยู่อาศัยเช่นกัน

(๔) การย้ายถิ่นเพื่อการติดตาม เนื่องจากหัวหน้ากลุ่มหรือหัวหน้าครอบครัวมีความจำเป็นต้องย้ายถิ่นด้วยการกิจหน้าที่ หรือด้วยเหตุผลส่วนตัว สมาชิกของกลุ่มจึงอพยพติดตามไปด้วย

(๕) การย้ายถิ่นตามฤดูกาล เป็นการอพยพย้ายถิ่นเพื่อหลบหนีความหนาวเย็นของอากาศ หรือความแห้งแล้ง เป็นการชั่วคราว เมื่อหมดฤดูกาลดังกล่าวแล้วก็จะอพยพกลับภูมิลำเนาเดิม หรือหลังจากฤดูเก็บเกี่ยวพืชไร่ในนาแล้วไม่มีงานทำ ชาวชนบทที่อยู่ในวัยทำงาน ก็อาจอพยพเข้ามาทำงานทำในเมืองใหญ่ ๆ เมื่อคนอพยพเข้ามามาก็จะอยู่กันอย่างแออัดกลายเป็นแหล่งเสื่อมโทรม การบริการด้านสาธารณูปโภค เช่น ไฟฟ้า น้ำประปา การบริการสาธารณสุขมีไม่เพียงพอ บ้างขาดแคลนที่อยู่อาศัย บ้างหางานทำไม่ได้ อดอยาก กลายเป็นอาชญากร ทำให้โจรสลัดชุม

(๖) นโยบายของรัฐบาล รัฐบาลอาจมีนโยบายสนับสนุนให้ประชากรย้ายจากบริเวณที่อยู่อาศัยกันอย่างแออัด ไปอยู่ในบริเวณที่ยังรกร้างว่างเปล่า หรือบริเวณที่อุดมสมบูรณ์

แห่งอื่นที่ยังมีคนอยู่น้อยก็ได้ หรืออาจย้ายประชากรในที่แห้งแล้งกันดาร ไปอยู่ในที่อุดมสมบูรณ์กว่า บางประเทศส่งเสริมการย้ายถิ่นเข้าประเทศเพื่อต้องการแรงงานฝีมือจากต่างชาติ เข้าไปช่วยพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติให้เป็นประโยชน์ หรือบางประเทศที่มีฐานะยากจนไม่สามารถเลี้ยงดูประชากรจำนวนมาก ๆ ได้ ก็ส่งเสริมการย้ายถิ่นออกไป เป็นต้น

อย่างไรก็ตาม ประเทศกำลังพัฒนาหลายประเทศที่ประชากรย้ายถิ่นออกไป มักเป็นแรงงานประเภทที่มีฝีมือหรือบุคคลระดับมัธยมศึกษาของชาติ ซึ่งได้รับการศึกษาสูงหรืออาจได้รับการศึกษาจากประเทศที่พัฒนาแล้ว ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า Brain drain หมายถึงประเทศกำลังพัฒนามีประชากรระดับมัศวิทยาน้อยอยู่แล้ว กลับต้องสูญเสียประชากรระดับมัธยมศึกษาไป เป็นการส่งเสริมประเทศที่พัฒนาแล้ว ทำให้การพัฒนาประเทศของตนล่าช้า

๔. การกระจายของประชากร (Distribution of Population)

การกระจายของประชากรเป็นลักษณะของประชากรที่แยกย้ายกันอยู่ในพื้นที่หรือภูมิภาคต่าง ๆ ว่าเป็นอย่างไร เบบางหรือหนาแน่น การกระจายของประชากรขึ้นอยู่กับภูมิอากาศ (Climate) สภาพท้องที่ (Topography) และความอุดมสมบูรณ์ของดิน

๖. ความหนาแน่นของประชากร (Population Density)

ความหนาแน่นของประชากร หมายถึง จำนวนประชากรต่อหน่วยพื้นที่ การคำนวณหาความหนาแน่นของประชากรอาจคำนวณต่อภูมิภาค ต่อประเทศ ต่อจังหวัด หรือต่ออาณานิคมใด ๆ ก็ได้ คิดเฉลี่ยเป็นจำนวนประชากรต่อ ๑ หน่วยพื้นที่ โดยหารจำนวนประชากรทั้งหมดในภูมิภาคนั้นด้วยจำนวนเนื้อที่ทั้งหมด ปกติจะคิดค่าเฉลี่ยออกมาเป็นจำนวนประชากรต่อหนึ่งตารางกิโลเมตร (๑๐๐ เฮกเตอร์) เช่น ประเทศไทยมีเนื้อที่ทั้งหมด ๕๑๔,๐๐๐ ตารางกิโลเมตร มีประชากรทั้งสิ้น ๔๖,๑๑๓,๗๔๖ คน (๓๑ ธ.ค. ๒๕๒๒) ดังนั้น ใน ๑ ตารางกิโลเมตร มีประชากรอาศัยอยู่เฉลี่ย ๔๐ คน การคำนวณหาความหนาแน่นของประชากรมักทำเป็นปี ๆ ไป เพื่อจะได้เห็นความเปลี่ยนแปลงของประชากรที่เพิ่มขึ้นในขณะที่ยังคงที่เท่าเดิม

๗. ขนาดของครอบครัว (Family size)

คำว่า ครอบครัว (family) หมายถึง ครัวเรือนที่สมาชิกของครอบครัวนั้นมีสายสัมพันธ์กัน เช่น สัมพันธ์กันตามสายเลือด สัมพันธ์กันเพราะการสมรส หรือเป็นบุตรบุญธรรม เป็นต้น คำว่า ขนาดของครอบครัว (family size) ในความหมายของนักประชากรศาสตร์ หมายถึง จำนวนบุตรเท่านั้น ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อขนาดครอบครัว คือ อัตราเกิด อัตราการตาย และอายุของบุตรเมื่อเริ่มแยกตัวออกจากครอบครัวของบิดามารดา

หลักการ (Generalization) ในวิชาประชากรศึกษา

หลักการสำคัญที่ควรนำมาใช้ในการสอนวิชาประชากรศึกษา

๑. การเปลี่ยนแปลงของประชากรทั้งการเกิด การตาย และการย้ายถิ่น จะส่งผลกระทบต่อบุคคล สิ่งแวดล้อม สังคม ประเทศชาติ และโลกด้วย
๒. การบริโภคทรัพยากรของประเทศที่พัฒนาแล้ว ไม่ได้สัดส่วนกับจำนวนทรัพยากรของโลกที่มีอยู่ ในขณะที่ประเทศอื่น ๆ อีกมาก ก็ต้องการทรัพยากรเหล่านั้นด้วย จึงทำให้ความไม่มั่นคงทางการเมืองเกิดขึ้นในโลก
๓. การที่ประชากรเพิ่มขึ้น ลดลง หรือคงที่ ขึ้นอยู่กับปฏิภยาระหว่างประชากรกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทางสังคม
๔. นโยบายของรัฐบาลเกี่ยวกับประชากร มีผลกระทบต่อบุคคล สังคม การเมือง เศรษฐกิจ และระบบนิเวศวิทยา
๕. เนื่องจากมนุษย์เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคสิ่งต่าง ๆ การควบคุมการผลิตและการบริโภคจึงต้องขึ้นอยู่กับความประสงค์และความพึงพอใจของมนุษย์เป็นสำคัญ

วิธีสอนประชากรศึกษา

จุดมุ่งหมายเชิงพฤติกรรมของการสอนประชากรศึกษา เป็นพฤติกรรมที่ค่อนข้างจะให้เกิดขึ้นในอนาคต ต้องใช้ระยะเวลา ดังนั้น ทัศนคติที่ค่อนข้างดีของผู้เรียนแสดงได้หลังจากมีการเรียนการสอนแล้ว เป็นเพียงทัศนคติที่แสดงออกถึงความรู้นั่นเอง เห็นความ

สำคัญของสิ่งที่เรียน เกิดทัศนคติว่าโคชินควรจะทำอย่างไร อันจะนำไปสู่สร้างเป็นนิสัย ในการประพฤติปฏิบัติต่อไป

หากจะถามว่าควรจะสอนประชากรศึกษาอย่างไรจึงจะบรรลุเป้าหมายดังกล่าว รู้สึกว่าเป็นการยากที่จะชี้ชัดลงไป แต่จากจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้เกิดทัศนคติว่าควรจะทำปฏิบัติ ใดอย่างไร ทำได้ด้วยการให้ผู้เรียนได้ร่วมในกิจกรรมการเรียนการสอนให้มาก เพราะการมีส่วนร่วมช่วยให้ผู้เรียนได้มีประสบการณ์หลาย ๆ ทาง ผู้สอนเป็นเพียงผู้เสนอแนะ จะช่วยให้ผู้เรียนได้รู้จักใช้ความคิดอย่างมีวิจารณญาณด้วยตนเอง ได้ความรู้ความเข้าใจที่ถูกต้องเป็นหลักในการตัดสินใจ การให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วมในกิจกรรมทำได้หลายวิธี เช่น

๑. การสำรวจชุมชน (Community Surveys) เป็นการศึกษาสภาพความเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนหนึ่ง ๆ ด้วยการแจกแบบสอบถาม การสัมภาษณ์ หรือการสังเกต เพื่อรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับ การเกิด การตาย การย้ายถิ่น และสภาวะในชุมชนเกี่ยวกับการศึกษา อาชีพ เศรษฐกิจ สภาพทางสังคม และอื่น ๆ แล้วนำข้อมูลที่ได้นำวิเคราะห์เปรียบเทียบกับความรู้ที่ผู้เรียนได้จากแหล่งอื่น เช่น เอกสารต่าง ๆ หรือวิทยากร เป็นต้น แล้วนำมารายงานต่อชั้น วิธีการดังกล่าวจะทำให้ผู้เรียนมีโอกาสฝึกปฏิบัติ ได้ศึกษาจากสภาพที่เป็นจริง รู้วิธีค้นคว้าหาความรู้ เกิดความเข้าใจชัดเจน ซึ่งจะนำไปสู่การตัดสินใจอย่างมีเหตุผล

ขั้นตอนในการสำรวจ อาจดำเนินการตามลำดับ ดังนี้

(๑) ตั้งปัญหา กำหนดปัญหาหรือข้อสงสัยเกี่ยวกับเรื่องที่ต้องการศึกษา เช่น อัตราการเกิด อัตราการตาย และการย้ายถิ่นของคนในชุมชนเป็นอย่างไร? เพื่อเป็นแนวทางให้ผู้สำรวจรวบรวมข้อมูลได้ตรงกับเรื่องที่ศึกษา

(๒) การรวบรวมข้อมูล เป็นการพิจารณาว่าจะใช้เครื่องมือชนิดใดในการสำรวจ หรือใช้แบบสอบถามแบบใดสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูล จะศึกษาจากประชากรกลุ่มใด จะเลือกกลุ่มตัวอย่างประชากรด้วยวิธีใดเป็นจำนวนเท่าไร และจะดำเนินการรวบรวมข้อมูลอย่างไร เมื่อไร เป็นต้น

(๓) วิเคราะห์ข้อมูล เป็นการนำข้อมูลที่รวบรวมได้มาวิเคราะห์ตามหัว